
Hvem ejede Danmarks Jord omkring Midten af det 18. Aarhundrede?

Af

Axel Linvald.

Kristian VI.s og Frederik V.s Tidsalder betragtes i Almindelighed som en Tid, i hvilken Adelen i enhver Henseende var den foretrukne Stand, der sad inde med Størstedelen af Landets Jordegods og samtidig blev uforholdsmæssig begunstiget ved Besættelsen af Embedsstillinger ved Hoffet og i den civile og militære Administration. Dette Forhold virker saa meget mere utiltalende, som det formentlig ikke var en indfødt eller danskfølede Adel, der nød disse Fordele, men i betydelig Grad en indvandret, navnlig tysk, der tilmed saa ned paa det Folk, af hvis Gæstevenskab det benyttede sig.

Denne Opfattelse, af hvilken der allerede i Datiden findes adskillige Spor, har i alt væsentligt været Efterverdenens og i større eller mindre Udstrækning præget Historieskrivningen. Den eneste sikre Vej til at bevise dens Berettigelse er dog hidtil ikke bleven betraadt. Alene en talmæssig Undersøgelse, paa den ene Side af Jordbesiddelsen og paa den anden af Embedsetaterne, er i Stand til afgørende at belyse de forskellige Stænders Stilling i det danske Samfund. De følgende Sider danner et Led i saadanne Undersøgelser og indeholder et

Forsøg paa at bestemme Udstrækningen af Adelens og inden for denne de forskellige Grupperes Jordbesiddelse.

Danmarks samlede Hartkorn beløb sig i det 18. Aarhundrede til ca. 385000 Tdr. Deraf hørte 7963 Tdr. 5 Skp. 2 Alb. til Bornholms Amt, der indtog en Særstilling, da alle Bønder etc. efter 1744 var Selvejere, eller maa-ske rettere Arvefæstere. Af det øvrige Hartkorn — bortset fra Skovene — ejede Kronen i 1766 ca. 35000 Tdr., medens Købstædernes Landomraade udgjorde ca. 4700, Præstegaarde og Degneboligers ca. 8500, og omkring 600 Selvejerbønder og andre, for største Delen Folk uden for Bondestanden, raadede over ca. 4200 Tdr. Resten — fraregnet, hvad der hørte til Selvejermøllerne (206) og Selvejerkroerne (30) — udgjorde Hovedgaardene og deres Tilliggende ¹⁾.

Det er Ejerne af disse, som det gælder nærmere at undersøge. Allerførst er det nødvendigt at gøre opmærksom paa den Begrænsning, inden for hvilken det i Øjeblikket er muligt at løse Opgaven. Egentlig krævedes der nemlig et saa udtømmende Kendskab til hver enkelt Godsejer, at det kunde afgøres, om han selv var indfødt, om Faderen eller en af Forfædrene var indvandret, om

¹⁾ Oplysningerne om Fordelingen af Danmarks Hartkorn 1766 stammer fra dette Aars Amtsregnskaber over Land-Konsumptions- og Folkeskatten. Opkrævningen af denne Skat krævede nemlig efter Omordningen i 1760 en Specifikation af de Befolkningsklasser, som Jordbesidderne tilhørte. Naar Tallene ovenfor er angivet „afrundede“, skyldes det Mangler ved Regnskaberne, der er uensartet affattet, og hvis Opgivelser derfor paa enkelte Punkter kan være ufyldestgørende. Af denne Grund har det for nogle faa Amters Vedkommende været nødvendigt at supplere Oplysningerne for 1766 med de tilsvarende fra 1767 (Frederiksborg og Kronborg, Aalholm og Maribo, Odense og Ruggaard Amt, og 1768 (Københavns og Nykøbing Amt).

han ejede Godser uden for Landet og meget andet. Da dette imidlertid er umuligt, maa der arbejdes med vide Rammer: Borgerlig og adelig, og der inden for dansk og fremmed Adel.

Til borgerlige regnes alle, om hvem det ikke kan konstateres, at de er adelige. Ved Fastsættelsen af disses Tal er der saaledes altid Tale om et Minimum.

Ved dansk Adel forstaas Slægter, der før 1660 hørte hjemme i den danske Krones Lande, uanset om de var indvandret eller ikke, og desuden Slægter, der stammer fra Tiden efter 1660, og hvis første Indehaver af Adelsskabet var af dansk Familie.

Ved fremmed Adel menes Personer, der enten selv eller hvis Forfædre er indvandret i Tiden efter 1660. Der gøres ingen Forskel paa, om de er bleven naturaliseret eller ikke; i national Henseende er de med eller uden Naturalisation lige fremmede. Der tages heller ikke Hensyn til, hvor vidt en Udlænding var adelig, før han nedsatte sig i Landet, eller blev adlet her. Denne Forklaring paa Begrebet „fremmed Adel“ trænger til en Begrundelse. I vore Dage vil man uden videre karakterisere en Mand som dansk, naar han er født her i Landet, selv om det er som Søn af en indvandret Fader. Anderledes stiller det sig, naar Talen er om det 18. Aarhundrede. Mange af de indvandrede og deres Efterkommere bevarede stedse Forbindelsen med Hjemlandet, navnlig ved at eje Godser der. Det var et sjældent Tilfælde, naar J. L. Holstein solgte sine Familieejendomme i Mecklenburg for helt at knytte sig til sit ny Fædreland. Af større Betydning var dog et andet Forhold. De indvandrede traf ikke i Danmark et udelukkende dansk Omgangssprog, men saavel ved Hoffet som i de højere

Krese og i Hæren fortrinsvis et tysk. Alt dette maatte i betydelig Grad sinke deres Assimilation med den indfødte Befolkning. De kunde derfor, selv et Par Generationer efter Indvandringen, vedblive at regnes for fremmede.

Den anden Begrænsning skyldes Mangler ved Materialet og hænger navnlig sammen med, at det ikke er lykkedes for alle Hovedgaardes Vedkommende at opspore Besidderne. Medens der saaledes omkring 1770 i det egentlige Danmark fandtes ca. 830 Herregaarde foruden en stor Del Avlsgaarde, er det kun lykkedes at skaffe Oplysninger om deres Ejere for ca. 750¹⁾.

¹⁾ Oplysningerne om Ejerne er væsentlig hentet fra I. P. Trap: Kongeriget Danmark. III Udgave, ved H. Weitemeyer, 2—5 Bind. Hartkornsangivelserne stammer fra C. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier, II Bind, Bilag B. Dette indeholder et delvist Optræk af et paa Universitetsbiblioteket opbevaret Manuskript (Add. 230), der for de allerfleste danske Herregaarde giver en Række interessante Oplysninger, bl. a. om Gaardenes Størrelse. C. Christensen anslaaer Manuskriptet til at være forfattet ca. 1770, men har, da det er uden Titel, Datum eller Underskrift, ikke kunnet give Oplysning om dets Forfatter.

I denne Forbindelse kan tilføjes, at jeg ved et rent Tilfælde er bleven i Stand til noget nærmere at oplyse dets Tilblivelse. Efter Udstedelsen af Hoveriforordningen af 6. Maj 1769 blev det befalet alle Landets Proprietærer at indsende til Generallandvæsenskollegiet en Genpart af de Hoverikrav, de stillede til deres Fæstebønder, tilligemed Oplysninger om en hel Del andre Forhold. Disse Hoverireglementer, der nu findes i Rigsarkivet, har dannet Grundlaget for det omtalte Manuskript, der er forfattet omkring 1790 af 2 Mænd, en Lange og E. M. Ambus. Ved i en anden Anledning at gennemgaa en Pakke (General-Landvæsens Kollegiet. Adskillige Koncepter 1767—73) stødte jeg paa en Del Folioark, der viste sig med fuldkommen Sikkerhed at kunne bestemmes som Koncept til en Del af Universitetsbibliotekets Haandskrift. Vedlagt laa et Brev fra Ambus til „Hr Lange“, der har ledsaget Oversendelsen af en Del af Uddraget. Ambus er vistnok Skibskirurg Erik Mule A.,

Ved Undersøgelsen er medtaget de Gaarde, om hvilket det kunde oplyses, hvem der var deres Ejere enten 1730, 1746 eller 1766. Derimod er udskudt alle, der paa de 3 Tidspunkter var i Kronens eller offentlige Stiftelsers Besiddelse, og desuden ganske enkelte andre, ubetydelige Ejendomme, om hvilke intet vidstes.

der døde 1812 (Richter: 100 Aars Dødsfald. I Bind S. 19). Hvem Lange er, er det ikke lykkedes mig at bestemme.

Hartkornstallene, der saaledes skyldes Gaardenes egne Ejere, vil sikkert være særdeles paalidelige. 1769—70 ligger vel noget efter den Tid, hvorom her er Tale. Rimeligvis er der dog ikke i de faa mellemliggende Aar sket større Forandringer. I hvert Fald vil det næppe være muligt andetsteds at hente Oplysninger om saa mange Gaarde fra samme Tidspunkt. En Vanskelighed var det, at undertiden flere Ejendomme, der 1770 havde fælles Besidder, var slaaet sammen. I saadanne Tilfælde er Hartkornstallet divideret med Gaardenes Antal og den udkomne Sum henført til hver enkelt Ejendom. Endelig maa bemærkes, at de forskellige Slags Hartkorn altid er sammenlagt til eet Tal.

Det Grundlag, paa hvilket det er afgjort, hvor vidt en Mand er adelig, og til hvilken Klasse han hører, er som oftest Benzons Stamtavler i Rigsarkivet. Til dette Brug er de nemlig i høj Grad skikket, fordi de ikke blot, som Adelsaarbogen, medtager Slægter, der hører til den formelt anerkendte danske Adel, men næsten alle, af hvilke Medlemmer har besiddet Jordegods her i Landet eller beklædt Embeder. Da de Personer, om hvis Forhold det her gjaldt om at skaffe Oplysninger, alle har levet i Tiden efter 1660, er Stamtavlernes Paalidelighed sikkert saa stor, at man trygt kan bygge paa dem. Ved Siden af Benzons Stamtavler er benyttet Hirsch's Samlinger til den danske og norske Officerstands Historie, der findes paa det kgl. Bibliotek, og selvfølgelig Adelsaarbogens forskellige Aargange.

Til Slut ønsker jeg at bemærke, at jeg er klar over, at de Tabeller, der danner Grundlaget for ovenstaaende Fremstilling, lider af Mangler. Til hvilken Klasse en Ejer skulde henregnes, beroede i adskillige Tilfælde paa et Skøn og kan være Tvivl underkastet. Her, hvor Talen er om saa mange Personer, vil Helhedsresultatet dog næppe kunne forrykkes, fordi der undertiden er grebet fejl.

Dette sidste spiller dog i Virkeligheden ingen Rolle. Derimod lider Materialet paa to andre Punkter af mindre Mangler. Ved at medtage Godser, der kun paa eet eller to af de tre Tidspunkter er i privat Besiddelse, er Resultaterne udsat for at blive noget misvisende. Medens man saaledes 1730 ikke har medtaget 21 sjællandske Gaarde, er i 1766 kun 4 bleven udskudt. Hvis nu Forskellen — 17 — i det paagældende Aar falder paa en enkelt Klasse Ejendomsbesiddere, vil denne derved faa en Tilvækst, der forholdsvis set ikke er begrundet i de faktiske Forhold. Nu er dertil at bemærke, dels at Sjælland er den eneste Landsdel, hvor en saa stor Forskel gør sig gældende, dels at det vil være ganske utænkeligt, at alle de omtalte Gaarde skulde være kommen i Hænderne paa en enkelt Klasse. En Udskydning af de paagældende Gaarde vilde endelig blive lige saa vilkaarlig og derfor eventuelt lige saa misvisende som deres Medtagelse. Det samme gælder de enkelte Gaarde, om hvis Hartkorn der ikke har kunnet skaffes Underretning.

Tabellen viser i det enkelte det tilvejebragte Materiale:

	Antal undersøgte Gaarde	Deraf 1730 i off. Eje	ikke at oplyse	1746 i off. Eje	ikke at oplyse	1766 i off. Eje	ikke at oplyse
Sjælland.....	134	19	2	14	3	3	1
Lolland-Falster..	43	"	"	1	"	1	"
Fyn.....	134	5	2	5	5	"	3
Nørrejylland....	440	7	8	5	4	2	10
Resultat:	1730	1746	1766				
Sjælland.....	113	117	130				
Lolland-Falster .	43	42	42				
Fyn.....	127	124	131				
Nørrejylland....	425	431	428				

Det følgende giver Resultaterne af Materialets Bearbejdelse:

Hvem ejede Danmarks Jord omkring Midten af det 18. Aarh.? 153

	Adelig		Borgerlig	
	Gaarde	Hartk.	Gaarde	Hartk.
1730.....	471	195364	237	58089
1746.....	432	182934	282	75422
1766.....	420	181183	311	81164

eller i Procent:

	Adelig		Borgerlig	
	Gaarde	Hartk.	Gaarde	Hartk.
1730.....	66,5	77,1	33,5	22,9
1746.....	60,5	70,8	39,5	29,2
1766.....	57,5	69,1	42,5	30,9

Den sidste Del af Tabellen viser Nødvendigheden af at lægge Hartkornstallene og ikke Gaardenes Antal til Grund, hvis man vil danne sig et paalideligt Billede af Ejendomsfordelingen. Medens f. Eks. i 1730 en Beregning efter Godser vilde give til Resultat, at Adelen sad inde med 66,5 % eller $\frac{2}{3}$ af Landet, viser en Optælling, der benytter Hartkornet, at den i Virkeligheden ejede 77,1 eller $\frac{3}{4}$. Billedet er altsaa i en betydelig Grad bleven ændret. Det fremgaar heraf, at de Gaarde, der var i adelig Besiddelse, gennemgaaende var betydeligt større end de, der ejedes af Folk af Borgerstanden.

Ser man paa Udviklingen 1730—66, falder et enkelt Punkt stærkt i Øjnene. Medens den adelige Besiddelse i Løbet af Kristian VI.s Tidsalder falder fra 77 til ca. 71 %, er Tilbagegangen i de 20 Aar, Frederik V sad paa Tronen, knap 2 %. Grundene til dette Forhold er to forskellige. Nedgangen i den adelige Jordbesiddelse under Kristian VI hænger sikkert sammen med, at denne Konges Regeringstid for Landbruget var den daarligste Periode, Landet har kendt. Dette har rimeligvis bevirket, at talrige Godsejere har maattet opgive deres Gaarde, og — da Adelen sad inde med Størstedelen af Jorden — at Tabene stærkest gik ud over denne Stand. Naar

Nedgangen saa godt som standser i Løbet af Frederik V.s Regering, skyldes det rimeligvis ogsaa for en Del, at Tiderne efterhaanden blev bedre. Undersøger man Forholdet mellem den adelige og borgerlige Ejendomsbesiddelse inden for de enkelte Landsdele, viser der sig imidlertid en betydningsfuld Forskel, der indeholder Nøglen til en anden Forklaring:

	Adelig		Borgerlig	
	Tdr. Hartk.	%	Tdr. Hartk.	%
Sjælland:				
1730	40448	76,8	12207	23,2
1746	39440	69	17719	31
1766	46269	77,6	13367	22,4
Lolland-Falster:				
1730	18316	92,7	1446	7,3
1746	15869	85,3	2743	14,7
1766	17333	93,1	1279	6,9
Fyn:				
1730	37593	76,5	11390	23,5
1746	35170	72	13710	28
1766	39577	77,6	11444	22,4
Nørrejylland:				
1730	99005	75	33046	25
1746	92455	69,1	41256	30,9
1766	78004	55,6	55074	44,4

Medens den adelige Godsbesiddelse paa Sjælland, Lolland-Falster og Fyn forringes meget stærkt i Løbet af de 16 Aar fra 1730—1746, genvinder den rigeligt det tabte i Løbet af de næste 20 Aar. Anderledes i Jylland. Der er Borgerstanden i saa kraftig Fremgang, at Resultatet for hele Landet bliver et Tab for Adelen paa 2^o/_o. Denne Forskel mellem Landsdelene tyder paa, at der paa Øerne ved Siden af den bedre økonomiske Tilstand har gjort sig særlige Forhold gældende. At netop dette har været Tilfældet viser en Tabel, der alene undersøger

den adelige Besiddelse og søger at oplyse, hvor stor en Del af Jorden, der i 1730 og følgende 36 Aar var i Hænderne paa den Del af Adelen, der før 1660 hørte hjemme i Landet, hvor meget der falder paa de senere nobiliterede Slægter, og endelig, hvor meget den indvandrede Adel besad.

	Adel før 1660			Dansk Adel efter 1660			Fremmed Adel		
	Gaarde	Hartk.	%	Gaarde	Hartk.	%	Gaarde	Hartk.	%
Sjælland:									
1730	23	11943	29,5	34	14180	35,1	27	14325	35,4
1746	18	8311	21,1	31	16603	42,1	28	14526	36,8
1766	19	7268	15,7	35	20976	45,3	38	18025	40
Lolland-Falster:									
1730	24	9967	54,4	6	4136	22,6	9	4213	23
1746	18	6885	43,4	2	2111	13,3	15	6873	43,3
1766	19	7018	40,5	2	2111	12,2	18	8204	47,3
Fyn:									
1730	53	20873	55,5	10	4418	11,8	25	12302	32,7
1746	48	19910	56,6	11	3835	10,9	25	11425	32,5
1766	54	20505	51,8	15	6440	16,3	27	12632	31,9
Nørrejylland:									
1730	133	48188	48,7	87	32352	32,7	40	18465	18,6
1746	106	40656	44	91	32647	35,3	39	19154	20,7
1766	94	38124	48,9	65	22689	29,1	34	17193	22

Sammenholdes denne Tabel med den foregaaende, kan deraf uddrages Forklaringen paa den Standsning, der under Frederik V indtraadte i Adelen's Tilbagegang: Den fremmede og den ny danske Adel har kastet deres Lod i Vægtskaalen. Paa Sjælland gik den adelige Besiddelse 1746—66 frem med 6829 Tdr. Hartk., den borgerlige tilbage med 4352; Differencen, 2477, maa skrive sig fra de Gaarde, der i det sidstnævnte Aar er kommet

til. Til de 6829 Tdr. skal yderligere regnes 1043, som den gamle Adel tabte. Af alt dette fik den nyere danske Adel 4373 og den fremmede 3499 Tdr.

Lolland-Falster viser Forholdet endnu tydeligere, fordi der ikke maa regnes med tilkomne Gaarde. Inden for de samme 20 Aar gik den borgerlige Besiddelse 1464 Tdr. tilbage, den adelige lige saa meget frem. Det vundne tilfaldt næsten helt den fremmede Adel. Den gamle fik kun ca. 100, hvad der selvfølgelig intet betyder.

Fyn viser i det hele en lignende Udvikling. Den adelige Besiddelse er i Tiden 1746—66 steget med 4407 Tdr., den borgerlige gaaet tilbage med 2266. Forskellen stammer ogsaa her fra nye Gaarde. Af de 4407 Tdr. tilfalder der den gamle Adel 595, den ny 2605, den fremmede 1207 Tdr.

For Jyllands Vedkommende er Forholdet som omtalt et andet. Paa alle Punkter er der i Tiden 1730—66 Tale om en Tilbagegang i den adelige og en Fremgang i den borgerlige Besiddelse. Tabet rammer lige stærkt den gamle og den ny Adel, som i de 36 Aar hver mister over 10000 Tdr. Hartk.; derimod holder den fremmede Adel Stillingen. Dens Besiddelser er dog hele Tiden ret smaa. Jylland laa for langt fra Hovedstaden, til at denne Gruppe i større Udstrækning søgte at skaffe sig Jordegods der.

De foregaaende Undersøgelser har inden for Adelen alene skelnet mellem den danske og den fremmede og til den første henregnet alle Slægter, der hørte hjemme inden for det danske Monarkis Grænser. Da Bestræbelserne imidlertid for en væsentlig Del gaar ud paa at bestemme Ejendomsbesiddernes Nationalitet, bliver det tillige nødvendigt af den danske Adel at udsondre den holstenske som en særlig

Gruppe. Gennemgangen af Landets Hovedgaarde viser da, at man 1730, 1746 og 1766 som Hovedgaardsejere finder repræsenteret Slægterne Ahlefeld, Blome, Brockdorff, Buchwald, Deden, Hespen, Rantzau, Rathlou, Reventlow, Schack og de holstenske Sehesteder¹⁾. Deres Jordbesiddelse holdt sig i de 36 Aar nogenlunde uforandret.

	Sjælland		Lolland-Falster		Fyn		Nørrejylland		i alt	
	Gaarde	Hartk.	Gaarde	Hartk.	Gaarde	Hartk.	Gaarde	Hartk.	Gaarde	Hartk.
1730...	5	2891	10	4380	8	3277	27	10929	50	21477
1746...	6	3011	8	3547	10	3857	25	9433	49	19848
1766...	6	1931	9	3680	13	6279	18	6538	46	21428

Sammenfatter man Resultaterne af de foregaaende Undersøgelser, maa de vistnok i nogen Grad siges at rokke ved Opfattelsen af Kristian VI.s og Frederik V.s Tid som den, der i enhver Henseende var Aristokratiet særlig gunstig. Medens denne Stand ved Periodens Begyndelse i 1730 sad inde med tre Fjerdedele af Landets Jord, raadede den ved dens Afslutning kun over godt to Tredjedele. Den maatte kæmpe haardt for at holde Stillingen og bukkede navnlig i Jylland under for den borgerlige Konkurrenc. Naar den paa Øerne stod sig bedre, var det væsenelig, fordi der dér paa Grund af den fremmede Adels Itndflydelse gjorde sig særlige Forhold gældende. Hvad specielt denne og den holstenske Adel angaar, blev sidstnævntes Besiddelser i alt væsentlig uforandret, medens førstnævntes ganske vist voksede, men dog mindre end ventet. Nærværende Skildring har endda

¹⁾ Jeg skylder Hr. Dr. phil. Louis Bobé Tak for flere Oplysninger om Ejere, der hørte til den holstenske Adel. Se i øvrigt Posselt: Actenmässiger Bericht über die Receptionen der Schleswig-holsteinischen Ritterschaft. 1898.

af nødvendige Grunde betragtet den fremmede Adel og den holstenske Adel som meget vide Begreber. Drager man Grænsen snævrere, f. Eks. til kun at omfatte Personer, der selv er født uden for Kongeriget, bliver disse Grupperes Besiddelser betydeligt færre. Mange af deres Medlemmer hørte nemlig til Familier, der allerede paa Kristian V.s Tid var vandret ind i Landet. Nærmere at udrede dette ligger dog uden for Opgaven her.